

Otthon, (de csak) majdnem

Ekaterina Joszifova költészetéről magyar nyelvű válogatáskötetének ürügyén

Ekaterina Joszifovának, a kortárs bolgár költészet kiemelkedő alakjának viszonylag későn jelent meg válogatáskötete magyar nyelven. A Szondi György fordításában napvilágot látott *Otthon, majdnem* című kötet hiánypótló a bolgár költészet magyar recepciójának történetében, éppen ezért úgy gondolom, mindenképpen megérdemli az elfogulatlan olvasói figyelmet.

Ekaterina Joszifova mára kanonizált bolgár költőnő, az úgynevezett kjustendili nemzedék tagja, akik a szocializmus évei alatt egyfajta csendes szellemi ellenállásként működtek, szemben a kanonizált, a kommunista ideológiát kiszolgáló akadémikus költészettel. Természetesen ahogyan telt az idő, és fokozatosan felbomlott a szocialista világ, úgy ez a valamikor értelmiségi ellenállásként funkcionáló költőgeneráció is elnyerte a maga helyét az irodalmi kánonban. Joszifova egyike azoknak a napjainkra már idősebb bolgár költőknek, akik mintegy élő irodalomtörténeti legendaként még ma is közöttünk járnak. Éppen ezért irodalomtörténeti szempontból jelentős, mégis valahol szomorú tény, hogy Magyarországon csak 2009-ben láthatott napvilágot egy, a költőnő terjedelmes életművéből 111 verset a magyar olvasók elé táró rövid válogatáskötet.

Megítélésem szerint Joszifova költészete egy, a magyar irodalmat behatóbban ismerő olvasó számára valahol a hermetizmus hagyományának közelében helyezhető el, azaz meglehetősen sok közös jegyet mutat többek között Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes vagy Rába György költészetével, de ha más, világirodalmi jelentőségű szerzőket említünk, akkor talán René Charhoz, Paul Celanhoz vagy Oszip Mandelstamhoz is köthető. A Szondi György által válogatott és fordított kötetben is főként hermetikus versbeszéddel megszólaló költemények találhatók, így hiába volt Joszifova sok nemzedéktársához hasonlóan a pályája elején klasszicizáló, kötött formákat, rímeket kedvelő költőnő, kései, érett, s talán a koraihoz képest jelentékenyebb költészete az, mely az *Otthon, majdnem* című kötetben a magyar olvasó számára hozzáférhetővé válik. Versbeszéde szaggatott, a szavakat patikamérlegen kimérő és gondos válogatás után egymás mellé rendező poétika, mely nem beszél terjengősen a

levegőbe. Elég, ha megnézzük a kötet elején található egyik rövid, mindössze háromsoros költeményt:

A FELELET

bennem van felírva

én pedig alig betűzöm elejét az ábécének.

E három sorból is kiviláglik az önreflexivitás, ugyanakkor a költői beszélő határtalan szerénysége, mely talán az egész válogatáskötetet áthatja. A válasz a feltett kérdésekre magában a költőben rejlik – a költő azonban saját bevallása szerint szinte írástudatlan, hiszen *alig betűzi elejét az ábécének*, azaz nem áll rá készen, hogy bármire is feleljen. Persze a vers már önmagában is válasz lehet bizonyos költői kérdésekre, a költészet ereje pedig talán éppen ebben rejlik.

Joszifova olyan költő, aki reflektál a külvilág dolgaira is, ám szeret visszavonulni a saját versei által megteremtett költői világokba is. Bizonyos rövid versei érzelmi állapotokat, pillanatok rögzítenek, ám zártságukkal, nehezen hozzáférhetőségükkel egyúttal az örökkévalóság(ok) lehetőségét is kínálják az olvasónak. A költészet olyasvalami, mely kiemel a mindennapok világából, azaz menedékkül szolgálhat mind a költőnek, mind olvasójának, miként azt a kötet egy másik verse is megfogalmazza:

A MENEDÉK

nem menedék:

a menedék az ahol

érezed hogyan fogad az élet

folyik körülötted

benned

és nélküled

A menedék persze önmagában nem válhat egyszerűen menedékké, csak akkor, ha tudatában vagyunk annak, hogy a rajtunk kívüli világ is létezik. A költészet csak valamihez

képest, valami elől adhat menedéket – éppen azáltal, hogy erőt ad annak megérzésére, megértésére, *hogyan fogad minket az élet*, s hogyan létezik a rajtunk kívüli valóság. Joszifova lírája olyan költészet, mely egyszerre zárul önmagába és vesz tudomást a külvilágról, ez az apória pedig a verseket különlegessé, egyedivé teszi. Valami egyszerre zárkózik el előlünk, ugyanakkor kínálja fel magát megértésre – a szöveg megértésén túl pedig a vers nyilván ahhoz is közelebb juttatja olvasóját, hogy önmagát megértse. Ez pedig lényegében szabadság, amint azt a kötet egy újabb rövid verse is kimondja:

A SZABADSÁG, SANCHO,

az mikor nincs

már kit várhatnod,

csak önmagad

E sorok mögül nyilvánvalóan Cervantes Don Quijotéje szól ki nekünk. Joszifova e verse persze több, mint egyszerű szereplíra, hiszen Don Quijote a saját fantáziavilágába visszahúzódó költő viszonylag könnyen értelmezhető szimbóluma. Sancho pedig, aki útítársul szegődik melléje, talán nem más, mint a mindenkori olvasó. A költemény témájául vett szabadság valóban önmegértéssel, önmagunk megismerésével kezdődik. Az a pont, ahonnét már semmire sem kell várnunk, pusztán arra, hogy önmagunkat utolérjük. Ide azonban a világ dolgainak megértésén keresztül vezet az út, a külvilág tehát nem kerülhető meg. A vers egyszerre szembenézés az élettel és menekülés előle. Általa egy időre egyszerre határolódunk el minden rajtunk kívülitől és jutunk a legáltalánosabb tapasztalatok birtokába. Egyszerre tapasztalható meg önmagunk kiteljesedése és unió a minket körülvevő világgal, akár magával a természettel, miként arra a következő szöveg is utalhat:

A TERMÉSZET ÜRES HELYET NEM TŰR

lendület helyett terveket

fogalmazó ifjú ármádiával

tölti meg mind

hasonlíthatatlan vajon

a morális kód s a vereségek

csak azt hiszitek.

A természet üres helyet nem tűr, tehát mi magunk sem létezhetünk afféle üres helyként a világban. A vers többek között arra is képes lehet, hogy utat mutasson, melyik is az a hely a földön, amelyet betölteni vagyunk hivatottak. A vers voltaképpen utazás, melyet olvasva magunk is folyamatosan úton lehetünk. Ekaterina Joszifova rövid versei pedig helyenként olyan, akár filozófiai bölcsességeket megfogalmazó szövegek, melyek olvasása által egészen biztos, hogy szellemi utazókként eljuthatunk valahová. Ez az úti cél akár még valamiféle transzcendens valóság is lehet, amint azt egy másik rövid szöveg is sejteti:

AKARTAM

*valamit,
de mást kaptam, ott
úgy látszik, azt gondolják, hogy jobban tudják.*

*Talán hogy ne mást
kapjak, hanem valamit,
kell hogy ne legyenek
akarásaim.*

A felettünk álló erők persze mindig jobban tudják, mi is az, amit kapnunk kell ahelyett, amit akarunk. Ha verset olvasunk, nyilvánvalóan akkor is *akarunk valamit*, azaz vannak bizonyos előzetes elvárásaink a szöveggel szemben. Ekaterina Joszifova versei azonban megítélésem szerint valamennyire megkívánják, hogy elfogulatlanul, határozott előzetes elvárások nélkül kíséreljük meg őket olvasni. Ha elfogadjuk azt, amit maguk kínálnak olvasójuknak, s *nincsenek akarásaink* velük szemben, talán az esztétikai élmény és az általuk megfogalmazott igazság megtapasztalása is átütőbb lehet. Pusztán rajtunk múlik, hagyjuk-e beszélni a versben a költőt, vagy mi beszélünk túl hangosan, s ezáltal nem halljuk meg őt. A versolvasás olyan intellektuális tevékenység, mely egyszerre képes örömben és világmegértésben, ezáltal pedig önmegértésben részesíteni minket. Lényegében erről szól az alábbi rövid Joszifova-vers is:

AZ ÁGYBAN

reggel

úgy tíz percet

verset

olvasó

fölkel,

rendbe teszi

amit ott kell, elindul

és jól viseli a többi órát.

A költészet, s általánosságban a művészet tehát olyan jelenség, mely egyszerre képes az adott pillanatban gyönyörködtetni az embert, valamint erőt adni ahhoz, hogy életének további, esetleg unalmas, problémás szakaszait rágondolva elviselje. A fenti vers lényegében néhány szóban, minimalista lírai szövegben megfogalmazott művészetfilozófia. Súlya éppen abban áll, hogy viszonylag kevés szóval rengeteget képes mondani olvasójának. Joszifova olyan költőnő, aki kései verseiben már kerüli a felesleges szavakat, s csak azt veti papírra, ami szerinte a legszükségesebb. Minél kevesebb szó van egy jól megkomponált lírai szövegben, annál nagyobb jelentőséggel bírnak. E rövid, immár inkább bölcséletként, mint hagyományos versként megszólaló szövegekből időnként eltűnnek a felesleges képek, metaforák is – csak az anyagtalan, lényegi megfogalmazás marad meg, mely azonban elég, hogy érezzük a szavak súlyát. A nyelv megtisztított, redukált rétegei közvetítik felénk azokat az igazságokat, melyekre a világgal és önmagunkkal kapcsolatban ráébredünk. A valódi költészet tisztán a nyelvből táplálkozik, tehát adott nyelvhez is van kötve, miként ezt egy, a kötet közepe táján található vers is megfogalmazza:

BÁBEL

a költő unokája az ő verseit fordításban

olvashatja

valójában nem olvassa őket

kezdődik a felemelkedés vége

törmelék zuhog

az agyagba.

Joszifova itt a klasszikus Bábel-metaforát használja, melynek értelmében valódi fordítás nem létezik, a költészetben pedig bizonyos értelemben a fordíthatatlanság az úr. Aki fordításban olvassa a verset, legyen az a költő unokája, vagy bárki más, valójában már nem olvassa azt, pusztán szimulákrumával, árnyképével, valamiféle redukált verziójával szembesül. Szondi György megítélésem szerint jó magyar versekként megszólaló fordításainak olvasása közben persze nem lennék meggyőződve róla, hogy e költemények fordítása teljességgel lehetetlen. Bizonyos értelemben persze a fordítás nyilván valóban nem lehetséges, s többek között Joszifova egyes verseinek maradéktalan megértéséhez is bolgárnak kell lenni. Talán erre világít rá egy következő, mindössze néhány szóból álló, az elhallgatás felé tendáló, aforizmatikus költemény:

HOGY ÉRTSEM

a nem-értés javítható

az értés – nem

Az ember élete során tehát csak nem-értését képes javítani, azonban ha nem rendelkezik mintegy eredendően az értés (az olvasás?) képességével, akkor e nem-létező képessége nyilván nem is javítható. Vajon a világ általános megértéséről, illetve annak lehetetlenségéről van itt szó, vagy pusztán arról, hogy az irodalmi szövegek, illetve általában a művészet megértéséhez szükséges egyfajta velünk született szenzibilitás, melynek hiánya esetén nem leszünk képesek *megérteni*? A kérdésre nyilván nincs egyértelmű válasz, a fenti rövid vers értelmezhető általánosabb és specifikusabb nézőpontból is. Nem elfelejtendő azonban Joszifova költészetének lépten-nyomon felbukkanó, a magyar nyelvű válogatáskötetben is

erősen jelenlevő metapoétikus jellege, költészetre, írásra való referenciája, melyet figyelembe véve egyes verseket talán olvashatunk úgy, mint verset a versről, költészetet a költészetről:

HOGYAN KELL A VERSET ÁTÍRNI

Mint a megkímélt ruha iránti viseltetéssel

Divatjamúlt de kidobni nem kell

Tudva hogy ő is csalódott

A jövő érdekében

Amely számára édes mindegy

És bizonyos fokú árulásérzés.

A költőt természetes módon foglalkoztatja magának a költészetnek a módszertana, a versírás, adott esetben a versátírás mikéntje. A verset a költő akkor írja át, ha az mintegy maga is csalódott önmagában. Az átírás a jövő érdekében történik, ám a jövőnek magának persze mindegy, hogyan is fog szólni az adott lírai szöveg. A szerzőt pedig, mint a szöveg teremtményét, mintha az irodalmi szöveg egyfajta élő szubsztancia volna, árulásérzés terheli, ha saját szövegét megváltoztatja. Fenti rövid versében Jozifova egész metapoétikát vázol elénk, melyből, ha elég figyelmesen és érzékenyen olvassuk, megtudhatjuk, miként születik, s miként változik meg, íródik át a vers. Beleláthatunk a költő lelkébe, megtudva, mennyire nehéz feladat is a költészet, ugyanakkor bizonyos értelemben mennyire könnyű, amint azzal egy újabb, ugyancsak rövid vers szembesíthet minket:

KÖNNYŰ

A felhők

Könnnyű mozgás

A fák

Könnnyű bólintás

A kő

Könnnyű hallgatás.

A költészet tehát olyan valami, amely voltaképpen az egész létezést könnyűvé, de legalábbis sokkal könnyebbé, könnyedebbé teheti. A vers oly könnyen mozog elménkben, akár a felhők, olyan könnyen bólintunk rá, akár a fák, s olyan könnyen hallgat el bennünk, átadva olvasóját egyfajta meditatív csendnek, akár a kövek. E tradicionális toposzok, úgy vélem, valamennyire megragadják magának a költészetnek a lényegét. Ha a líra nem is vált meg, de időlegesen könnyebbé teszi mind alkotója, mind befogadója számára a létet, s mint fentebb említésre került, adott esetben a világgal, a természettel való harmonikus egységhez is hozzásegíthet. Joszifova költészetétől nem idegen a (természetesen sűrített) tájlíra, a tradicionális természeti képek használata, illetve e képek költészettel való párhuzamba állítása sem:

LEVELEK A SZÉLBEN

*ez az idő tetszik nekem
mint hajlamom az írásra olyasmi
szabadság az enyészet s az angyal között.*

A költő teljesen azonosul az időjárással, azaz voltaképpen a természettel. Saját alkotói létét állítja párhuzamba a szél sodorta levelekkel, e létállapot pedig nem más, mint egyfajta szabadság a végleges megsemmisülés és az üdvözülés között. A művészet tehát, mint arra Joszifova más versei is reflektálnak, felszabadít, még akkor is, ha létezésünk csupán sodródás, hanyódás valamiféle ismeretlen felé. Az út kiszabott, elejét és végét nyilván nem választhatjuk meg, azt azonban, hogy mivel töltjük ki a két végpont közötti időt, szabadságunkban áll megválasztani. Többek között a líra, a művészet lehet az egyik út afelé, hogy az élet végességével szembevezve valamennyire részesülhessünk az örökkévalóságból. A költő az alkotás, a befogadó az olvasás által tapasztalja meg ugyanazt, a vers pedig, mint egyfajta médium, ott áll és közvetít kettejük között, egymáshoz emeli őket.

Záratként talán a válogatáskötet utolsó költeményét érdemes idézni:

VONAT AZ ÉJSZAKÁBAN

sípol egyet, tovarobog

előtört

a mező, a csönd, a tücsök,

a traverzek, a csillagok

Nem felejtettem el:

vágyakozás és béke.

Az élet és / vagy a költészet mint utazás, vonatút jelenik meg az olvasók előtt. Az utazás az élet tradicionális toposza, ám egy költő számára az életút és a költői pálya voltaképp egy és ugyanaz. A vers költőjével együtt úton van, az olvasó pedig időnként útitársul szegődik melléjük. Az éjszakába belerobogó vonat, az elmúlás képét ellensúlyozza az előtörő mező emlékének természeti képe – a költői beszélő nem felejtette el azt a békét és örömteli várakozást, amely annak idején áthatotta egész életét, s e békességből és várakozásból a sorokon keresztül az olvasó is részesül. A vers az elmúlással szembeni ellenállás, az erőt adó emlékek médiumaként is funkcionálhat. Ekaterina Joszifova magyarra fordított verseinek többsége ilyen: érzéseket, gondolatokat, erőt kínálnak a folytatáshoz, s teszik mindezt letisztult, nem túlon túl terjengős formában, csak a legszükségesebb szavakra és toposzokra, tradicionális ösképekre hagyatkozva. Látszólagos hermetizmusa ellenére számos vers viszonylag könnyen befogadható, átérezhető szövegnek bizonyul, s kivételes esztétikai élményt képes nyújtani olvasójának. Joszifova költészete egy, a költővel közös utazásra invitál minket, s csupán rajtunk, olvasókon (immár magyar olvasókon is) múlik, felszállunk-e arra a bizonyos lírai vonatra vagy sem. A lehetőség könyv formájában adott – a döntés a mi kezünkben van.